

А. Г. Венгер (Дніпро)
Інакодумство в провінційній медієвістиці:
Василь Сиротенко (1915–2006)

Albert H. Venher (Dnipro)
Nonconformity in Provincial Medieval Studies:
Vasyl Syrotenko (1915–2006)

Ім'я радянського історика Василя Трохимовича Сиротенка більше ніж пів століття добре відоме дослідникам та викладачам середньовічної історії. Широко відомим історик став після публікації книг «Введение в историю международных отношений в Европе IV—VI вв. Ч. I. Источники» [1] та «История международных отношений в Европе во второй половине IV — начале VI вв.» [2].

Відстоюючи свої погляди провінційний¹ історик певний час залишався «білою вороною» радянської медієвістики. Порушивши існуючі «правила гри» Сиротенко відкрито звинуватив багатьох радянських медієвістів (у тому числі і своїх сучасників) у плагіаті ідей буржуазних та фашистських істориків, через що отримав багатьох впливових недоброзичливців. До них належали зокрема відомі столичні історики Є. В. Гутнова та А. Г. Бокщанин, які мали серйозний вплив на академічне середовище та академічні інституції.

На думку Сиротенка, більшість радянських дослідників пізньої античності та раннього середньовіччя були германістами, тобто такими, хто бачив позитив у грубій варварській силі, що знищувала античну цивілізацію. Саме германісти на початку 30-х рр. розвивали тезу про «революцію рабів», згідно якої під час наступу варварів раби переходили на їхню сторону і воювали проти Риму. У післясталінські часи «революція рабів» зникла із наукових

---

¹ Василь Сиротенко у 1939 р. закінчив історичний факультет Київського державного університету; 1939 по 1950 рр. (з перервою на службу в армії 1940–1946 рр.) викладав у Чернігівському учительському інституті; 1950–1954 рр. викладав у Калузькому педагогічному інституті; 1955–1956 рр. викладав у Пермському педагогічному інституті; 1956–1976 рр. викладав у Пермському державному університеті; 1976–1998 рр. викладав у Дніпропетровський державний університет, 1998–2006 рр. викладав у Армавірському педагогічному інституті.

текстів, підручників історії та хрестоматій і трансформувалася у «союз пригнічених мас». У своїх роботах Сиротенко категорично заперечував союз між варварами та рабами. Історик стверджував, що раби разом зі своїми власниками на смерть стояли проти завойовників — варварів. Такий погляд суперечив панівній у радянській історіографії точці зору на падіння Римської імперії як на соціальну революцію. Фактично Сиротенко примкнув до історіографічного дисидентства, але воно було внутрішньоцехове — марксистське. На схилі життя та академічної кар'єри його погляди все більше почали приживатися на академічному ґрунті, проникнувши не лише у вузькоспеціалізовані дослідження, але і вузівські підручники з історії Стародавньої Греції та Риму та історії середніх віків.

Ленінградський історик О. Л. Вайнштейн критикував ідеї Сиротенка [3, с. 245–246]. Вайнштейн закидав, що той перегнув палицю і фактично відкидав революційне значення варварських вторгнень та ігнорував окремі джерела, які суперечили його ідеям. Ми не маємо у розпорядженні джерел, щоб відслідкувати реакцію Сиротенка на цю критику. Проте, існує лист М. Я. Сюзюмова до О. Л. Вайнштейна, у якому перший виступає на підтримку пермського колеги.

«...Відносно Сиротенко — вважаю, що він зовсім не ігнорував дані джерел. Звісно, у середовищі римлян IV–V століть були і зрадники, адже кажуть, що де 12 осіб — завжди знайдеться один — Юда зрадник! Таких зрадників було багато і в римському суспільстві — і зрозуміло, що всякий зрадник шукає для себе будь-яке ідеологічне виправдання! А фактів опору варварам в джерелах набагато більше, ніж фактів про так званий «союз» варварів з римлянами. Чи існують у джерелах факти, як здійснювали цей міфічний «союз» самі варвари?» [4, с. 448].

У докторському дослідженні історик намагався вирішити декілька задач: розібратися у причинах падіння Римської імперії і зламати існуючі у радянській історіографії германоцентричні підходи до трактувань причин падіння Риму. Сиротенко відкрито позиціонував себе антигерманістом. Для нього германізм — це не вузьке історіографічне поняття, він ототожнював історичний та політичний германізм. Сиротенко називав німецьких істориків, які підтримували прогерманські погляди на падіння Риму, «служачками» буржуазії та фашистів. Науковець вважав, що у результаті прислужування владі німецькі історики ідеалізували варварів та оспівували їх, називаючи германське вторгнення у римські провінції «першою найвеличнішою революцією» [5, с. 4]. Подібна логіка викликала несприйняття частини радянських медієвістів, особливо тих, кого Сиротенко ставив у один ряд із буржуазними та фашистськими. Скоріш за все, його антигерманські погляди підживлювалися і особистим досвідом — війною проти Німеччини і споглядання

того, які наслідки для Європи мав мілітаризм, здобрений пангерманістичними концепціями. Ведучи мову про методологічні орієнтири більшості радянських дослідників раннього середньовіччя він зазначав:

«Цей період давно окупований германістами та розтоптаний німецьким кованим чоботом: і в житті, і в літературі. А окупанти, як відомо, завжди й усіма способами розправляються з тими, хто не підтримує їх, хто завдає їм збитків, хто викриває їхнє панування чи вибиває з-під нього ґрунт...» [6, арк. 10–11].

Перемогу варварів над Римом Сиротенко розцінював як нещастя не лише для усього романізованого та римського населення, але і для самих варварів. Адже, на його думку, після падіння Риму зник цивілізаційний орієнтир для останніх. Основну помилку радянських медієвістів дослідник вбачав у тому, що вони пов'язують перехід до нової — прогресивної формації феодалізму із вторгненням варварів-германців. Разом із тим учений розумів, що йому не вдасться зробити переворот у свідомості більшості дослідників, оскільки над установленими образами генези феодалізму працювали покоління істориків-германістів, об'єднаних у наукові інститути, університетські кафедри [6, арк. 16–17]. Для написання докторської дисертації історик сформував розгалужену комунікаційну мережу із закордонними істориками: польськими, болгарськими, німецькими (НДР). Із більшістю він був знайомий лише по переписці. Це були спеціалісти із пізньої античності та раннього середньовіччя, як то Т. Котула, В. Гюзелев та інші, їм він відправляв відтиски своїх окремих робіт, а вони прислали свої тексти. Наприклад, польський дослідник Т. Котула прислав роботи з історії Північної Африки часів римського панування [6, арк. 12–13].

Перші варіанти дисертації мали войовничо-полемічний стиль. Дослідник не шкодував негативних епітетів та порівнянь для тих істориків, які вбачали у германських завоюваннях певний прогрес. Зараз неможливо відтворити, що саме писав історик у перших варіантах докторської дисертації, маємо лише непрямі свідчення. Перший читач дисертації М. Я. Сюзюмов був у розпачі від стилю та тих характеристик, якими Сиротенко наділяв окремих істориків, факти та явища.

«Я в жаху та паніці» писав уральський історик стосовно історіографічного огляду, що містився у дисертації Сиротенка, бентежила його і характеристика римського права, він продовжував: *«Я в жаху від тої характеристики, яку Ви дали римському праву!!!»* [7, арк. 1–3].

На захист докторської дисертації «Международные отношения в Европе второй половины IV — начала VI вв.» [8] виносилися такі положення:

— стосунки між варварами та Римом у досліджуваний період не залишалися незмінними. Вони змінювалися у зв'язку з розвитком виробничих сил,

а оскільки виробничі сили у різних римських провінціях розвивалися по різному, тому і стосунки були різні;

— війни Риму проти варварів у IV—V ст. мали справедливий, визвольний характер;

— колони, раби, бідні громадяни чинили відчайдушний опір варварам-завойовникам.

У тісній співпраці із Сюзюмовим текст дисертації Сиротенко було завершено. Після чого виникло складне організаційне питання, де захищатися. Здобувачу докторського ступеня відверто симпатизував лєнінградський історик-медієвіст, завідувач кафедри історії середніх віків Г. Л. Курбатов, він був готовий її прийняти [9]. Було запущено процес прийому дисертації на кафедрі історії середніх віків ЛДУ. Текст прочитала, зокрема, В. В. Штокмар. Але у Пермському університеті відкрили свою докторську раду і історик захистився там. Плюси захищатися у Пермі були очевидні: більшість членів ради своїми науковими зацікавленнями були далекими від середньовіччя, їх не турбували питання трактовки ролі варварів у падінні Риму, зрештою, університет був зацікавлений у появі нового доктора наук.

Опонентами виступили доктори історичних наук, професори М. П. Колісницький, М. Я. Сюзюмов та А. С. Шофман. Сиротенко розумів усі небезпечні моменти, які могли виникнути під час захисту. Особливо хвилювався за те, щоб не було негативних відгуків від опонентів. Тому коли отримав позитивний відгук М. П. Колісницького, радо писав М. Я. Сюзюмову, що той гідно оцінив його роботу, підкресливши, що вона відкриває новий напрямок в історіографії. Далі історик зауважував: *«Якщо врахувати, що М[икола] П[илипович] учень О. Й. Неусихіна, що так багато зробив для вивчення германців, то його визнання великих достоїнств роботи надзвичайно важливе»* [6, арк. 20].

Після успішного захисту у 1969 р. ВАК СРСР затягувала із присудженням наукового ступеня — за офіційною версією, яку історик отримував з ВАКу, текст роботи загубили. Сиротенко вважав, що роботу не загубили, а затягують навмисно. Він стверджував, що його ідеологічні опоненти у науці — германісти давно «окупували» радянську медієвістику і всіляко гальмували ро-маністів. У листі до М. Я. Сюзюмова стосовно цього писав:

«Правда тепер інші часи і єдине, що вони (прихильники германських поглядів у трактуванні ранньосередньовічної історії — А. В.) можуть зробити, та це «непуцать», або ж затримати затвердження. Але я знав, що мене чекає, ще коли розпочинав роботу. Адже справа не лише у затвердженні роботи. Головне в МОРАЛЬНОМУ задоволенні від того, що вона завершена, від того, що не пішов на компроміс із своїм сумлінням заради звання» [6, арк. 10–11].

На думку С. Б. Кріха, затримку із затвердженням докторської дисертації можна пояснити не так висловленими ідеями, у чому переконував себе та

оточуючих Сиротенко, як зневажливим тоном, який він собі дозволив стосовно представників радянської історіографії [10, с. 172–173]. Зрештою, диплом доктора наук історик отримав через чотири роки у 1973 р., того ж року отримав і атестат професора.

Отже, Василь Сиротенко протягом багатьох років послідовно відстоював свої академічні переконання. Його не зупиняли труднощі, що виникали на цьому шляху. Навпаки, складається враження, що протистояння із більшістю радянських медієвістів приносило йому певне задоволення. Адже завдяки цьому провінційний історик опинявся в центрі академічних дебатів.

Література

1. *Сиротенко В. Т.* Введение в историю международных отношений в Европе во второй половине IV — начале VI вв. — Пермь, 1973.
2. *Сиротенко В. Т.* История международных отношений в Европе во второй половине IV — начале VI в. — Пермь, 1975.
3. *Вайнштейн О. Л.* История советской медиевистики. — Л. 1968.
4. *Клюев А., Свешников А.* Письма советских медиевистов к Л. О. Вайнштейну // Мир историка. Историографический сборник. — Омск, 2014.
5. *Сиротенко В. Т.* Народное движение в поздней Римской империи и образование варварских королевств. — Днепропетровск, 1988.
6. *Сиротенко В. Т.* Письма М. Я. Сюзюмову // Государственный архив Свердловской области. — Ф. Р-802. — Оп. 1. — Д. 250.
7. *Сюзюмов М. Я.* Письма Сиротенко В. Т. // Государственный архив Свердловской области. — Ф. Р-802. — Оп. 1. — Д. 160.
8. *Сиротенко В. Т.* Международные отношения в Европе второй половины IV — начала VI вв. Автореф. дисс. на соискание ученой степени доктора ист. наук. — Пермь, 1969. — 43 с.
9. *Венгер А. Г.* Штрихи до портрета дніпропетровських «всесвітників»: медієвіст В. Т. Сиротенко у спогадах професора Ю. Є. Івоніна // Сучасні дослідження з німецької історії. — Дніпро, 2019.
10. *Крих С. Б.* Другая история. «Периферийная» советская наука о древности. — М., 2020.

